

JE QUINEOV PROBLEM NEDOLOČENOSTI PREVODA IN REFERENCE RELEVANTEN ZA LINGVISTIČNE IN PREVODOSLOVNE TEORIJE?

Sprejeto

15. 12. 2023

Pregledano

10. 6. 2024

Izdano

30. 12. 2024

TADEJ TODOROVIĆ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija

tadej.todorovic@um.si

DOPISNI AVTOR

tadej.todorovic@um.si

Izvleček Članek obravnava pojem ekvivalence v teoriji prevajanja ter preučuje različne interpretacije in kritike tega pojma. Analizira različne pristope ekvivalence v literaturi, vključno s Catfordovim pojmovanjem ekvivalence, formalno in dinamično ekvivalenco Nida in Taberja in Kollerjevimi petimi vrstami ekvivalence. Članek nato obravnava kritike ekvivalence, pri čemer se osredotoča na kritike, ki temeljijo na vplivu Quinove nedoločenosti prevoda in nedoločenosti reference. Ugotavlja, da Quinov problem sicer izpodbija razumevanje ekvivalence na pomenski ravni, vendar druge oblike ekvivalence ostajajo uporabne, čeprav sprejetje Quinovega stališča zahteva odpravo samega pomena. Na koncu članek pretehta posledice navedenih vidikov za teorijo prevajanja. Čeprav sprejetje Quinovega stališča izpodbija nekatere oblike ekvivalence, pa tega koncepta ne ovrže v celoti. Druge vrste ekvivalence, na primer tiste, ki se osredotočajo na funkcijo ali učinek, ostajajo aktualne. Vendar pa sprejetje Quinovega stališča zahteva odpravo koncepta pomena, kar ima resne posledice za področje prevodoslovja in jezikoslovja nasploh.

Ključne besedejezik,
ekvivalenca,
Quine,
nedoločnost prevoda,
nedoločnost reference

IS QUINE'S PROBLEM OF INDETERMINACY OF TRANSLATION AND REFERENCE RELEVANT FOR LINGUISTIC AND TRANSLATION THEORIES?

TADEJ TODOROVIĆ

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
tadej.todorovic@um.si

CORRESPONDING AUTHOR
tadej.todorovic@um.si

Accepted
5. 12. 2023

Revised
10. 6. 2024

Published
30. 12. 2024

Abstract The paper examines the concept of equivalence in translation theory, exploring its various interpretations and criticisms. It analyses different approaches to equivalence in the literature, including Catford's notion of equivalence, Nida and Taber's formal and dynamic equivalence, and Koller's five types of equivalence. The paper then considers critiques of equivalence, focusing on the critiques based on the influence of Quine's indeterminacy of translation and reference. It argues that while Quine's problem challenges the notion of meaning-based equivalence, other forms of equivalence remain viable, although accepting Quine's position necessitates the elimination of meaning itself. Finally, the paper weighs the implications of these different perspectives on translation theory. While accepting Quine's view challenges some forms of equivalence, it does not completely invalidate the concept. Other types of equivalence, such as those focused on function or effect, remain valid. However, accepting Quine's view requires eliminating the concept of meaning, which has profound implications for the field of translation studies and linguistics in general.

Keywords
language,
equivalence,
Quine,
indeterminacy of
translation,
indeterminacy of
reference

<https://doi.org/10.18690/analiza.28.1.103-122.2024>

CC-BY, text © Todorović, 2024

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

1 Uvod

Ekvivalenca je osrednji pojem v prevodoslovju, ki je hkrati tudi kontroverzen. Po mnenju nekaterih je pojem nujen za prevajanje, po mnenju drugih predstavlja oviro, je nepomemben ali celo škodljiv. Ko govorimo o ekvivalenci, govorimo o zvezi med izvornim in ciljnim besedilom, tj. do ekvivalence pride, ko sta izvorno in ciljno besedilo v nekem smislu ali vidiku ista (referenčnem, sintaktičnem, semantičnem itd.). Posledično obstajajo tudi različne vrste ekvivalence.

Članek najprej analizira pojem ekvivalence, izhajajoč iz prvih lingvističnih definicij iz 60. let 20. stoletja, ter na različne pristope k razumevanju in definiranju tega pojma v prevodoslovju. Osredotoča se na kritike pojma ekvivalence, s poudarkom na kritikah, ki temeljijo na delih Quinea, specifično na problemu nedoločenosti prevoda, nedoločenosti reference in problemu pomena. V nadaljevanju podamo širši filozofski kontekst Quineove filozofije in poskušamo pokazati, da ima sprejetje nedoločenosti prevoda druge, nezaželene posledice za prevodoslovje, in sicer eliminacijo pomena, hkrati pa ne deluje kot argument proti vsem oblikam ekvivalence.

2 Kaj je ekvivalenca?

Pojem ekvivalence je eden izmed osrednjih pojmov v prevodoslovju, vendar to ne pomeni, da ni sporen. Za nekatere je ekvivalenca bistvena za samo definicijo prevajanja, tj. prevajanje definirajo kot ustrezno relacijo med besediloma, ta relacija pa ustreza konceptu ekvivalence (Catford, 1978a; Koller, 1989; Nida & Taber, 2003; Pym, 2004, 2010; Toury, 1980). Za druge je koncept bodisi irelevanten (Snell-Hornby, 1988) bodisi škodljiv za prevodoslovje (Gentzler, 2001). Od kot torej takšna odstopanja pri razumevanju ekvivalence in zakaj? Da lahko odgovorimo na to vprašanje, moramo prvo predstaviti zgodovinsko ozadje pojma in definicije ključnih avtorjev. Pri tem se bomo osredotočili na vpliv Willard Van Orman Quinea in njegovega problema *nedoločenosti prevoda*. Takšna kontekstualizacija nam bo v nadaljevanju omogočilo kritično presojo relevantnosti Quineovega vidika za prevodoslovje in problem ekvivalence.

2.1 Catford

V 80. letih 20. stoletja Catford v svojem delu *A Linguistic Theory of Translation: an Essay on Applied Linguistics* (1978), preden navede dejanske pogoje, tj. definicijo prevajalske ekvivalence, opozori, da imajo izrazi *izvirnega jezika* (IJ) in *ciljnega jezika* (CJ) redko »isti pomen« v lingvističnem smislu, lahko pa imajo isto funkcijo. Besedila oz. izrazi IJ in CJ so torej prevajalsko ekvivalentni takrat, ko so »zamenljivi v dani situaciji« (Catford, 1978b, str. 49). Zaradi različnosti jezikov pa je popolna zamenljivost v vseh situacijah skoraj nemogoča, kar pomeni, da cilj prevajanja ni izbira ekvivalentnih izrazov v CJ, ki imajo »isti pomen« kot izrazi v IJ, ampak ki »sovpadajo z največjim razponom situacij« (Catford, 1978, str. 49), npr. stavek v CJ bo ekvivalenten stavku v IJ, ko bo v največjem možnem številu situacij opravljal isto vlogo. Na podlagi tega Catford definira ekvivalenco na naslednji način: »do prevajalske ekvivalence pride, kot sta izraza ali besedilo IJ in CJ primerljiva (v vsaj nekaterih) značilnostih substance« (Catford, 1978, str. 50).¹

To ne pomeni nič drugega kot to, da za Catforda ekvivalenca pomeni funkcionalno primerljivost besedila ali izraza IJ z besedilom ali izrazom CJ. V več situacijah oz. kontekstih kot je izraz ali besedilo primerljivo (tj. funkcioniра na enak način), bolj ekvivalentno bo. Popolnoma ekvivalenten prevod bi potemtakem lahko uporabljali v vseh možnih situacijah, vendar (ker je to nemogoče) se moramo zadovoljiti z iskanjem prevoda, ki ga lahko uporabimo v čim več situacijah. Če bi imeli na voljo dva alternativna prevoda, bi torej prevod, ki ga lahko uporabimo v več situacijah kot drugi, bil pravilnejši (bolj ekvivalenten).

2.2 Nida in Taber

Koncept ekvivalence sta nato podrobneje opredelila Nida in Taber (Nida, 1964; Nida & Taber, 2003), in sicer z uvedbo razlikovanja med *formalno* in *dinamično* ekvivalenco (angl. *formal equivalence*, *dynamic equivalence*), kjer se *formalna ekvivalenca* osredotoča na sporočilo z vidika oblike in vsebine, medtem ko se *dinamična ekvivalenca* osredotoča na »princip ekvivalentnega učinka« (Nida, 1964, str. 159). Če je torej Catford pisal o različnih možnih situacijah, v katerih je lahko prevod ekvivalenten

¹ Kjer je *substanca* oz. vrsta substance odvisna od medija prevoda. Npr. fonološka substanca za fonološko prevajanje, grafična substanca za grafično prevajanje ipd.

(kjer je najustreznejši prevod tisti, ki je ekvivalenten v največ situacijah), potem sta Nida in Taber te »možne situacije« razdelila v dve jasni kategoriji, formalno in dinamično. Najpomembnejša razlika v primerjavi s Catfordom je, da je za Nida in Taber najustreznejši prevod odvisen od konteksta/situacije. Bolj konkretna analiza obeh vrst ekvivalence pojasni takšno razlikovanje.

Do formalne ekvivalence pride, ko je izraz ali beseda IJ prevedena z najbližjo ustreznico CJ. Nida in Taber poudarita, da to ni zmeraj mogoče. Za besedo »cat« je recimo najbližja (oz. verjetno celo popolna) slovenska ustreznica beseda »mačka«, ko pa poskušamo najti ustreznico za besedo »table«, se stvari zakomplicirajo: beseda »miza« je v večini primerov ustrezen prevod, razen ko gre recimo za pisarniško ali kakršno koli delovno mizo, ki jih v angleškem jeziku zaobjema beseda »desk«. Besedi »table« in »miza« torej ne referirata na popolnoma isto množico objektov, kot nasprotno recimo velja za besedi »mačka« in »cat«. Formalno ekvivalenco lahko torej razumemo kot najbližji prevod, ki v CJ referira na isto stvar, vendar takšen prevod običajno »popači« slovnične in stilistične vzorce ciljnega jezika in tako popači sporočilo, zaradi česar poslušalec sporočila ne razume ali pa se mora za razumevanje dodatno potruditi« (Nida & Taber, 2003, str. 201).

Tukaj nastopi potreba po dinamični ekvivalenci, ki se, v nasprotju s formalno, osredotoča na povzročanje istega učinka v CJ. Šale jasno ponazorijo potrebo po takšni vrsti ekvivalence. Na primer, v peti epizodi prve sezone serije *Slow Horses* naletimo na naslednjo besedno igro (40 min in 22 sekund): »Look at him, if he was anymore inbred, he'd be a sandwich« (Hawes & Lowering, 2022). V tej situaciji se je ugrabljen Britanec pakistanske narodnosti prisiljen delati norca iz svojih ugrabiteljev, skrajno desnih »pravih« Britancev. Da razumemo šalo, moramo prvo razumeti kontekst, tj. mit/stereotip, da so Britanci, ker so bili tako dolgo izolirani na otoku, gensko deformirani zaradi razmnoževanja s krvnimi sorodniki (zaradi pomanjkanja genetske pestrosti). Slovenski gledalci ta stereotip najverjetneje poznajo, vendar moramo za razumevanje šale prepoznati tudi besedno igro: »inbred« zveni podobno kot »in bread«, tj. »v kruhu«, dobesedno torej »če bi bil še bolj v kruhu, bi bil sendvič«. Besedna igra se v slovenščini izgubi, slovenski prevajalec se je namesto tega zato odločil za generično šalo o incestu; odsek namreč prevede kot »dober razlog, da ne seksaš s sestro.« Primer ilustrira potrebo po dinamični ekvivalenci v prevajanju – formalna ekvivalenca (»če bi bil še bolj v kruhu, bi bil sendvič«) ne more biti ustrezen prevod, saj je namen prevoda povzročanje istega učinka pri občinstvu CJ kot pri

občinstvu IJ. Zato je primernejša uporaba dinamične ekvivalence, kar se tudi odraža v prevodu – prevajalec se je odločil za generično šalo o incestu.

Za potrebe našega članka je ključno, da sta Nida in Taber opredelila dva različna kriterija, po katerih lahko *neodvisno* od drugega kriterija ocenjujemo ekvivalentnost prevoda. Če sprejemamo njuno tezo, potem bo ekvivalenca kot relacija med izvirnikom in prevodom relativna na kriterij. To ne relativizira prevajanja na sploh: tudi presoja, ali je nekaj zdravilo ali ne, je relativna glede na pacienta – zdravila za zmanjšanje krvnega pritiska so dobra za paciente, ki imajo povišan krvni pritisk in slaba za paciente, ki imajo nizek krvni pritisk.

2.3 Koller

Ideje Nida in Taberja nadgradi Koller, ki identificira še več različnih načinov, glede na katere so lahko prevodi ekvivalentni. Tako pride do petih različnih ekvivalenc, in sicer *referenčna* oz. *denotativna ekvivalenca* (angl. *denotative equivalence*), *konotativna ekvivalenca* (angl. *connotative equivalence*), *besedilno-normativna ekvivalenca* (angl. *text-normative equivalence*), *pragmatična ekvivalenca* (angl. *pragmatic equivalence*) in *formalna ekvivalenca* (angl. *formal equivalence*) (Koller, 1989, str. 100–104; 2011, str. 187–191). Do denotativne ekvivalence pride, ko se prevod in izvirnik nanašata na isto stvar v dejanskem svetu; konotativna ekvivalenca pomeni iste ali podobne asociacije pri naravnih govorcih obeh jezikov; besedilno-normativna ekvivalenca se nanaša na kontekst v smislu rabe istih ali podobnih besed v obeh jezikih glede na register; pragmatična ekvivalenca se nanaša na isti učinek pri naravnih govorcih obeh jezikov (kar lahko enačimo z dinamično ekvivalenco Nida in Taberja), formalna ekvivalenca pa pri Kollerju pomeni podobne ortografske in fonološke značilnosti. Od vrste besedila in potreb naročnika prevoda je potem odvisno, katera vrsta oz. katere vrste ekvivalence bodo prišle v poštev: pri prevajanju pravnih besedil bo recimo pomembnejša denotativna in besedilno-normativna ekvivalenca, pri prevajanju literature konotativna in pragmatična, pri prevajanju poezije bo posebnega pomena tudi formalna ekvivalenca. Do podobnega zaključka pride nemška teoretičarka Katharina Reiß, ki razločuje med tremi različnimi vrstami besedila in trdi, da vsaka vrsta zahteva iskanje ekvivalence na drugačni ravni (Reiss, 1977; Reiß & Vermeer, 1984).

Takšno razumevanje ekvivalence, in še posebej ideja, da so glede na različne kontekste za prevod relevantne različne vrste ekvivalenc oz. različni aspekti besedila, končno vodi do ideje *funkcionalne ekvivalence* (angl. functional equivalence). Že Newman poudari, da v prevajanju v dani situaciji niso relevantne vse spremenljivke in da se morajo prevajalci odločiti, na kaj se naj osredotočijo. To nas pripelje do kritik ekvivalence in funkcionalističnih teorij prevajanja, katerih najslavnejša je zagotovo *teorija skoposa*, ki jo je razvil Vermeer in jo kasneje z Reiß nadgradil v splošno teorijo prevajanja (Reiß & Vermeer, 1984; Vermeer, 2021).

2.4 Vermeer in Reiß

Funkcionalizem znotraj filozofije definira neko stvar kot pojav določene vrste ne glede na intrinzično strukturo, ampak glede na funkcijo – kako ta stvar funkcionira oz. kakšno vlogo igra v sistemu, katerega del je (Bregant, 2013). Iste vrste pojavov tako identificiramo glede na istost funkcij, ki jih opravljajo: npr. v motorju z notranjim izgorevanjem uplinjač igra določeno funkcionalno vlogo, specifično se v uplinjaču gorivo meša z zrakom. Če uplinjač definiramo na takšen, tj. funkcionalen način, potem bo vsaka naprava v motorju z notranjim izgorevanjem, ki opravlja takšno funkcionalistično vlogo, *ipso facto* uplinjač, ne glede na to, ali se struktura, material in zasnova uplinjača od motorja do motorja razlikuje. Če takšno razmišljanje preslikamo na prevajanje, potem bo relevantna lastnost prevoda funkcija, ki jo prevod igra v CJ.

Glede na funkcionalizem prevajalnega procesa in jezikovne strukture ciljnega besedila torej ne določi izvorno besedilo oziroma učinki izvirnega besedila na govorca jezika, niti ne funkcija besedila, ki jo je imel v mislih avtor besedila, kot to predpostavljajo na ekvivalenci osnovane teorije prevajanja, ampak predvidena funkcija ciljnega besedila, ki je določena s potrebami stranke, ki prevod plača (Schäffner, 2009, str. 119). Takšno razumevanje prevajanja ni združljivo z opisanim konceptom ekvivalence, ker lahko stranka zahteva, da se prevod opravi za popolnoma drugačne namene, kot jih je imel v mislih avtor izvirnega besedila. Predvideni učinek, ki ga želi stranka doseči s prevodom v CJ, je lahko drugačen od učinka, ki ga ima izvorno besedilo v IJ. Na primer, odlomek distopičnega romana *The Dispossessed* Ursule Le Guin se prevede za potrebe učenja jezika, čeprav je osnovna funkcija romana kritika oz. raziskovanje različnih obstoječih in teoretičnih družbenih ureditev. V takšnem primeru prevod in izvornik ne bosta ekvivalentna v zgoraj

opisanih smislih; pojavi pa se naslednje vprašanje: so takšne prilagoditve izvirnih besedil sploh prevodi ali gre dejansko za nekaj drugega, npr. za prilagoditev besedila za druge potrebe? V dejanskem svetu prevajanja se namreč funkciji prevoda in izvirnega besedila običajno prekrivata – pravno besedilo se prevaja z namenom ohranitve rigoroznega pravnega jezika in razumevanja za pravnike in pravni sistem ciljnega jezika, medicinska besedila se prevajajo z namenom ohranitve funkcije izvirnega besedila, tj. sporočanje relevantnih informacij o zdravilih in pravilni rabi ter stranskih učinkih, prevodi komunikacij z javnostjo se prav tako prevajajo z istim namenom, tj. komuniciranjem z javnostjo govorcev ciljnega jezika itd. Čeprav se torej funkcionalne teorije oz. teorija skoposa, ki bo predstavljena v naslednjem odstavku, osredotočajo predvsem na namen (oz. funkcijo) prevoda, ki se *lahko* razlikuje od namena izvirnega besedila, so takšne situacije v dejanskem svetu verjetno manj prevladujoče, kot zagovorniki funkcionalne teorije prevajanja trdijo.

Vermeerjeva *teorija skoposa* (beseda »skopos« v grščini pomeni »namen«) torej procesa prevajanja ne razume kot interpretacijo izvirnega sporočila in ponovno kodiranje tega v ciljni jezik, ampak kot »specifično obliko človeške dejavnosti, ki jo določa njen namen« (Schäffner, 2008, str. 117), kjer je takšen namen določen pred začetkom prevajalnega procesa. Glavna razlika med takšnim pristopom in na ekvivalenci osnovanimi pristopi je torej, da je namen prevoda določen s strani dejavnikov zunaj izvirnega besedila (določi ga prevajalec kot strokovnjak v dogovoru z naročnikom) in ne iz prevajalčeve interpretacije izvirnega besedila v izolaciji. Vermeer želi zagovarjati tezo, da je »maksimalno zvest« prevod originala (kar bi recimo ustrezalo Catfordovemu razumevanju ekvivalence) le eden izmed legitimnih skoposov, kar pomeni, da izvirno besedilo nima samo enega pravnega prevoda:

/.../ teorija skoposa trdi zgolj, da se mora prevajalec zavedati, da obstaja *več* ciljev in da je kateri koli cilj le eden izmed več možnih ciljev /.../ Pomembno je poudariti, da dano izvirno besedilo torej nima enega pravnega prevoda ali samo enega najboljšega prevoda. (Vermeer, 2021, str. 226)

Za bolj jasno razumevanje lahko navedemo dva primera, ki jih ponudi Vermeer. Eden izmed skoposov prevoda, katerega cilj ni zvestoba izvirnemu namenu besedila, je lahko recimo popolna imitacija sintakse izvirnega besedila (recimo literarnega dela) z namenom učenja sintakse izvirnega jezika za bralce ciljne kulture (Vermeer, 2021, str. 221). V tem primeru je jasno, da je namen izvirnega literarnega dela in namen

prevoda drugačen, vprašanje pa je, če je takšen primer resnično nezdržljiv vsaj z nekaterimi omenjenimi koncepti ekvivalence. Če razumemo ekvivalenco v Kollerjevem smislu, bi lahko zagovornik ekvivalence trdil, da gre v tem primeru za prevod, ki se recimo osredotoča na formalni aspekt ekvivalence. V tem primeru bi skopos bil združljiv s konceptom ekvivalence.

Drugi Vermeerjev primer bolje ilustrira njegovo glavno idejo, vendar se ponovno poraja vprašanje, če ta resnično ni kompatibilna s konceptom ekvivalence. Namreč, če se strinjamo z Vermeerjem, da je prevajanje človeški proces, kjer mora biti namen prevoda določen *preden* začnemo prevajati, potem imamo za specifično izvorno besedilo spekter možnih, a enako legitimnih prevodov. Recimo, specifično literarno besedilo lahko prevajalec prevaja kar se da zvesto (z uporabo neologizmov, sposojenk, brez adaptacij kulturnih referenc ipd.), lahko ga v veliki meri adaptira za ciljni jezik (adaptacija kulturnih referenc, iskanjem ustaljenih ustreznic za neologizme ipd.), lahko pa se odloči kateri koli prevod na celotnem spektru med tema dvema ekstremoma. Takšne odločitve prevajalca (v primeru zvestega prevoda je prevajalec recimo želel bralca izpostaviti kulturi izvirnega jezika, v primeru adaptacije pa je želel bralcu olajšati razumevanje in branje literarnega dela) bodo torej enako legitime, ne moremo namreč določiti »ravno pravih« mere zvestobe in adaptacije. Oz. po analogiji: Zlatolaska izbira med tremi različnimi juhami in posteljami, dokler ne najde »tiste prave«, v primeru prevajanja pa bodo vse juhe in postelje enako legitime izbire glede na namen prevoda, ki ga določi prevajalec z naročnikom. Kot zapiše Vermeer:

/.../ teorija skoposa torej nikakor ne trdi, da mora biti prevedeno besedilo ipso facto prilagojeno obnašanju in pričakovanjem ciljne kulture, da mora biti prevod 'adaptiran' na ciljno kulturo. To je zgolj ena možnost: teorija prav tako podpira nasprotno vrsto prevajanja, katere namen je izraziti značilnosti izvorne kulture s pomočjo ciljne kulture. Vse med tema dvema ekstremoma je prav tako možno, vključno s hibridnimi primeri. Da razumemo smisel prevajanja je, da se zavedamo dejanja – to je cilj teorija skoposa. (Vermeer, 2021, str. 229)

Vendar, ponovno se pojavi vprašanje, če razumevanje prevajanja v takšnem smislu res ni kompatibilno z določenimi koncepti ekvivalence. Ostanimo pri Kollerju, kjer je lahko prevod ekvivalenten glede na različne aspekte besedila. Tudi če se strinjamo z Vermeerjem (in ni razloga, da se ne bi), da lahko obstajajo različni legitimni prevodi (da poenostavimo sliko, vzemimo kot primer samo ekstremno adaptacijo in

ekstremno zvestobo izvirnemu besedilu), ni popolnoma jasno, zakaj ekstremne adaptacije ne bi mogli razumeti kot primera pragmatičnega ekvivalence, ekstremno zvestega prevoda pa kot primera denotativne in konotativne ekvivalence (in podobno hibridne primere kot kombinacijo teh). Ta pomislek je še posebej relevanten v luči dejstva, da tako Vermeer kot Reiß ne glede na teorijo skoposa zahtevata tudi *pravilo zvestobe*² (Reiß & Vermeer, 1984), ki se nanaša na medbesedilno koherenco med prevedenim besedilom in izvirnim besedilom in zahteva, da mora po uporabi principa skoposa med tema vseeno ostati zvestoba *do neke mere*. Vendar: prav zvestoba do neke mere je koncept, ki ga opisuje ekvivalenca, zato težko oblikujemo jasno protislovje med teorijo skoposa in ekvivalenco (v recimo Kollerjevem smislu) – pravzaprav se ideji smiselno dopolnjujeta.

2.5 Snell-Hornby

Zaradi priljubljenosti teorije skoposa je ekvivalenca posledično začela pridobivati negativen prizvok. Mary Snell-Hornby je v svojem delu *Translation Studies: An Integrated Approach* (1988) npr. zagovarjala trditev, da je koncept ekvivalence neprimeren kot osnovni koncept za teorijo prevajanja, da je slabo definiran tudi po več kot dvajsetih letih vroče razprave, da predstavlja »iluzijo simetrije« med jeziki, ki komajda obstaja razen na ravni nejasnih približkov in da izkrivlja osnovne probleme prevajanja (Snell-Hornby, 1988, str. 22). Njen glavni cilj je pokazati, da so temelji ekvivalence (bodisi na ravni besede bodisi na ravni besedila) majavi, saj predpostavljajo določeno mero simetrije med jeziki. To ilustrira z zgodovinsko analizo samega prevoda angleškega izraza »equivalence« v nemški jezik (»Äquivalenz«). Med obema jezikovnima sistemoma (angleščino in nemščino) je pri rabi besede ekvivalenca namreč nastala bistvena razlika zaradi zgodovinskega razvoja obeh leksikalnih enot. V angleščini se je v zadnjih 150 letih beseda v znanstvenem in matematičnem kontekstu uporabljala v smislu relacije absolutne simetrije in reverzibilnosti, vendar v angleščini obstaja tudi »starejši« smisel besede, ki sega vsaj do leta 1460, kjer je ekvivalenca izhaja iz pridevnika »equivalent« v smislu »podobne pomembnosti« ali »praktično iste stvari«. J. R. Firth, ki je besedo uporabil v prevajanju, je imel v mislih drugi, torej nejasen smisel (Firth, 1957). Na drugi strani je v nemščini ekvivalenca novejša beseda, s pomenom »kompenzacija« ali »možnost za zamenjavo«, s semantično identičnim pomenom v matematiki in formalni logiki,

² Angl. *fidelity rule*.

tj. absolutna simetrija oz. enakost. Ko pa se je beseda prevedla iz angleščine v nemščino, se je izvirno prevedel napačen pomen – v tehničnem (matematičnem, logičnem) in ne nejasnem smislu (Wilss, 1977), zato je že od samega začetka s konceptom bila povezana reverzibilnost, značilna za tehnični smisel besede. To je vodilo do tega, da so nemški avtorji izraz uporabljali v bolj rigoroznem, tehničnem smislu, angleški avtorji pa v nejasnem smislu. Snell-Hornby zaključí, da je nemška *Äquivalenz* skozi zgodovino postajala zmeraj bolj rigorozna, statična in eno-dimenzionalna, angleška *equivalence* pa zmeraj bolj nejasna in nerazločna, celo do te mere, da je postala popolnoma nepomembna (Snell-Hornby, 1988, str. 16–21).³

Vendar primer težko razumemo kot neizpodbiten argument za neuporabo ekvivalence v prevajanju. Njen primer napačnega prevoda besede (s prvim in ne drugim smislom) naj bi služil kot protiprimer predpostavki »določene mere simetrije med jeziki«. Primer sicer pokaže, da med jeziki ni *popolne simetrije*, težko pa bi trdili, da med besedama ni vsaj določene mere simetrije, gre namreč zgolj za primer, kjer je beseda z dvema različnima smisloma bila napačno prevedena. Poleg tega je treba poudariti, da primer ne predstavlja protiprimera niti angleškemu »nejasnem« razumevanju ekvivalence, saj angleški koncept ne zahteva popolne simetrije med prevodoma, niti nemškemu »rigoroznemu« razumevanju ekvivalence – nemški avtorji ne zagovarjajo ideje, da ekvivalenca zahteva »ena-na-ena« preslikavo med besedami. Nida, Taber in Koller razumejo ekvivalenco kot identični aspekt izvirnega besedila ali prevoda. To dejstvo izpostavi tudi Pym, ki zapiše, da:

/.../ noben izmed številnih lingvistov, ki jih citira Koller, ne predpostavlja kakršne koli 'simetrije med jeziki'. Ker Snell-Hornby ne navaja kogarkoli, ki bi podpiral takšno redukcijo izraza, je takšen opis ekvivalence verjetno njen. /.../ Pravzaprav bi Snell-Hornby ugotovila, če bi pogledala malenkost dlje, da koncepti, kot Nidova 'dinamična ekvivalenca', predpostavljajo znatno asimetrijo med jeziki. Še pomembneje, Kollerjev dejanski predlog je bil osnovan na preučevanju ekvivalence na ravni govora, kar je prepustilo celotno vprašanja simetrije ali asimetrije med jezikovnimi sistemi kontrastivni lingvistiki. (Pym, 2007, str. 163–164)

³ Za bolj izčrpen opis zgodovinskega razvoja glej Snell-Hornby, 1988, str. 16–21.

Primer torej ni argument proti predpostavki določene mere simetrije med jeziki, je zgolj argument proti predpostavki popolne simetrije med jeziki, ki pa je ne zagovarja noben (sodobnejši) zagovornik ekvivalence.⁴

Drugi razlog proti rabi koncepta ekvivalence, ki ga Snell-Hornby navede, je nejasnost in nezmožnost definiranja pojma »tudi po več kot dvajsetih letih vroče razprave« (Snell-Hornby, 1988, str. 22). Če se resnično strinjamo z idejo, da je nestrinjanje glede definicije koncepta med znanstveno skupnostjo dober razlog za opustitev pojma, potem lahko zavoljo doslednosti opustimo skorajda vse pojme v vseh znanstvenih skupnosti (npr. *resnica* ali *racionalnost* ali *pravičnost* v filozofiji, *vrsta* v biologiji, *zavest* v kognitivnih znanostih itd.). Dober primer nestrinjanja glede definicije koncepta je pomen *funkcionalizma* v filozofiji. David Lewis in Saul Kripke sta verjetno ena izmed najpomembnejših in slavnih filozofov analitične tradicije dvajsetega stoletja. David Lewis je zaradi zmede definicije funkcionalizma in kaj ta koncept sploh predstavlja zapisal, da »[g]lede na to, kako je izraz [funkcionalizem] sporen, ne vem, če sem 'funkcionalist'« (Lewis, 1994, str. 412). Saul Kripke pa je v verjetno enem izmed najvplivnejših del 20. stoletja, *Imenovanje in nujnost*, prav tako priznal, da funkcionalistični vidik glede psiholoških konceptov (torej problema duha v filozofiji) »ni bil opredeljen na dovolj jasen način« (Kripke, 1980, str. 145).

Nestrinjanje glede definicije koncepta torej samo po sebi zagotovo ne more biti dober argument za opustitev koncepta: tudi če se strinjamo z izjavo Snell-Hornby, da koncept nima takšnega pomena za dejanski proces prevajanja, tj. za dejansko prakso in prevajalce, to še ne pomeni, da ni pomemben v teoretičnem smislu. Kot zapiše Pym: »Snell-Hornby odslovi dva tisoč let prevajalske teorije, ker bi naj šlo za nejasno 'gorečo razpravo', ki nasprotuje besedam in smislu (iste nejasnosti najdemo v teorijah Boga in ljubezni, pa o teh še zmeraj govorimo)« (Pym, 2007, str. 162).

Zaključimo lahko torej, da da je zgodovinski primer prevoda besede ekvivalenca zgolj primer proti popolni simetriji jezikov, katere ne zagovarja praktično nihče, nestrinjanje glede definicije koncepta oz. nezmožnost strinjanja glede koncepta pa je pojav, ki je prisoten v praktično vseh znanostih in je slab razlog za ovržbo tega, saj bi zavoljo doslednosti morali ovreči večino konceptov v večini znanosti, kar se zdi

⁴ Izjema je morda Otto Kade, ki je je ukvarjal z ena-na-ena leksikalno ekvivalenco (Kade, 1968), vendar prav tako ni trdil, da med jeziki obstaja popolna simetrija, saj je vpeljal tudi ekvivalenco ena-na-mnogo.

absurdno. Trend napadanja ekvivalence pa se je nadaljeval, naslednji, za našo razpravo najrelevantnejši ugovor je oblikoval Steiner (Steiner, 1998).

2.6 Steiner

Filozofija jezika je vplivala tako na razvoj lingvistike kot na razvoj prevodoslovja. Ker se filozofija jezika še posebej osredotoča na razumevanje pomena; tj. kaj je pomen, kako nastane, od kod pride, kje je (v glavi ali v zunanjem svetu) ipd., je popolnoma naravno, da so ideje filozofov jezika o pomenu pomembno vplivale na razvoj in razumevanje prevodoslovja in posledično ekvivalence. Ne glede na razvoj in kasnejšo razdelitev aspektov ekvivalence je osnovna motivacija te zagotovo bila ekvivalenca pomena, tj. kako prevesti pomen iz IJ v CJ – zgodovinsko je to bil in v veliki meri verjetno še danes ostaja glavni smisel prevajanja. Kot zapiše Kelly, ki povzema Malmkjær (Malmkjær, 2005), pa je zaradi vpliva analitične filozofije Quinea (W. V. Quine, 1951, 1990, 2008) in Davidsona (Davidson, 1973) pomen zdaj razumljen kot »kratkotrajen in inherentno nestabilen, visoko subjektiven in vezan na kontekst, in ga je zato nemogoče reproducirati, bodisi v istem bodisi v drugem jeziku« (Kenny, 2009, str. 96). George Steiner je tako na podlagi Quineove (in deloma tudi Wittgensteinove) filozofije gradil svojo tezo in trdil, da zaradi Quineovega razumevanja nedoločenosti prevoda in problema pomena prevajanje v principu ni zmožno prenesti pomena izvirnega besedila v ciljni jezik (Steiner, 1998). Razlog za to tiči »v sami naravi jezika in lingvistične raznolikosti, ker sta ti neločljivi od ne-informacijskih funkcij, zasebnosti in poezije, ki so kreativni atributi človeškega govora« (Steiner, 1998, str. 295). Steiner ni bil edini, ki je imel pomisleke glede ekvivalence, pravzaprav »sodobni teoretiki zaradi podobnih razlogov ekvivalenco med besedili vzpostavljajo brez reference na od jezika neodvisne, objektivne pomene in prepoznajo vlogo prevajalcev pri ustvarjanju in vzdrževanju takšnih relacij« (Kenny, 2009, str. 96).

Vendar naša kontekstualizacija pojma ekvivalence pri različnih avtorjih razkriva razvoj pojma onkraj pomenske ekvivalence. Nida in Taber razlikujeta med formalno in dinamično ekvivalenco, kjer je pomen zgolj del formalne ekvivalence – dinamična ekvivalenca, ki cilja na poustvarjanje istega učinka v CJ, je v principu empirično preverljiva, prav tako je oblikovni del formalne ekvivalence možno preveriti objektivno. Koller razlikuje med denotativno, konotativno, besedilno-normativno, pragmatično in formalno ekvivalenco – le ena izmed teh petih kategorij, konotativna

ekvivalenca, se nanaša na »nedostopen« subjektiven pomen, ki ga bralec ustvari oz. oblikuje ob branju besedila. Tudi če se torej izkaže, da prevajanje niti v principu ne more prenesti pomena iz IJ v CJ, to ne pomeni nujno »smrti« za ekvivalenco, saj lahko prevajanje vseeno opredelimo s pomočjo drugih vzpostavljenih aspektov oz. kategorij ekvivalence. Poglavitno vprašanje v tem prispevku pa bo prav to: ali je res, da lahko specifično na podlagi Quineovega problema nedoločenosti reference in problema pomena, ki ga vzpostavi, zgradimo argument v prid nezmožnosti prevajanja pomena in pomenske ekvivalence in ali so posledice, ki jih tako zgrajen argument s seboj prinese, takšne, da jih lahko prevodoslovje sprejme?

3 Quineov problem nedoločenosti prevoda in reference

Quineov argument za nedoločenost prevoda sloni na tezi o *poddoločenosti* (angl. *underdetermination thesis*). Osnovna ideja poddoločenosti je, da imamo dve različni in medsebojno neskladni teoriji, ki se skladata z vsemi našimi opazovanji (empiričnimi podatki) (Hylton & Kemp, 2023). Z vidika empiričnih dokazov tako ne moremo presoditi, katera teorija je resnična in katera ne, torej sta teoriji empirično ekvivalentni. Dober primer ilustracije poddoločenosti je npr. kvantna mehanika, kjer so različne interpretacije kvantne mehanike (npr. deterministične in nedeterministične interpretacije) skladne z vsemi nam trenutno dostopnimi opazovanji in napovedmi na kvantni ravni. Do problema poddoločenosti torej pride, ko sta dve različni teoriji skladni z vsemi nam dostopnimi empiričnimi podatki.

Quine je nato (W. V. Quine, 1951, 1990, 2008) problem poddoločenosti preslikal na prevajanje pomena iz enega jezika v drugega, kar je vodilo do artikulacije problema nedoločenosti prevoda (angl. *indeterminacy of translation*). Za vzpostavitev koncepta nedoločenosti prevoda Quine prvo vpelje pojem *nedoločenost reference* (angl. *indeterminacy of reference*), ki ga najbolje ilustrira njegov znan primer *zajca oz. gavagaja* (W. V. O. Quine, 1960). Predpostavimo, da obstajata dva jezika, slovenščina in še do zdaj neznan jezik nekega plemena. Predpostavimo tudi, da ugotovimo, katera beseda v jeziku tega plemena pomeni »ja« in katera »ne«. Opazimo, da ko gre mimo nas in domorodca zajec, ta izreče besedo »gavagai«. Naslednjič, ko mimo priskaklja zajec, pokažemo nanj in vprašamo: »Gavagai?«, čemur domorodec odgovori pritrdilno. Na podlagi tega sklepamo, da je beseda za zajca v jeziku tega plemena gavagai. Vendar, opozarja Quine, je takšno sklepanje podoločeno. Namreč:

»Vzemimo za primer 'gavagai'. Kdo ve, ali predmeti, na katere se nanaša ta izraz, vendarle niso zajci, temveč le stopnje ali kratki časovni segmenti zajcev? V vsakem primeru bi bile situacije, ki sprožijo strinjanje z 'gavagai', enake kot pri 'zajcu'. Ali pa so morda predmeti, na katere se nanaša 'gavagai', vsi in različni ločeni deli zajcev; tudi v tem primeru se dražljajski pomeni ne bi razlikovali. Ko jezikoslovec na podlagi enakosti dražljajskih pomenov besed 'gavagai' in 'zajec' sklene, da je gavagai celoten trajni zajec, jemlje za samoumevno, da je domačin dovolj podoben nam, da ima kratek splošni izraz za zajca in ne kratek splošni izraz za stopnje ali dele zajca.« (W. V. O. Quine, 1960, str. 51–52)

Izraze oziroma stavke lahko torej prevedemo na različne načine, kjer se različni prevodi nanašajo na različne reference, npr. na celotnega zajca, del zajca, bistvo zajca ipd. Domorodcu v primeru bi lahko postavljali nadaljnja vprašanja, vendar bi, če bi želeli priti do jasnega pomena besede, morali ugotoviti pomen drugih besed, npr. da razjasnimo kaj pomeni gavagai bi morali razjasniti, katero besedo domorodec uporablja za identiteto ipd. Kako prevedemo gavagai bo torej odvisno od tega, kako prevedemo vse ostale izraze, vključno z izrazom za strinjanje in nestrinjanje. Različni prevodi jezika domorodcev bodo tako medsebojno neskladni, vendar hkrati skladni z vsemi behaviorističnimi informacijami, ki jih imamo o domorodcih: nam dostopna opazovanja (vedenje domorodcev) bodo v tem smislu zmeraj poddoločena, saj nimamo neposrednega dostopa do reference izraza, ki jo ima domorodec v mislih. Ker je torej referenca izraza zmeraj nedoločena, je tudi prevod nedoločen, saj so lahko različni prevodi skladi z vsemi dostopnimi opazovanji (ki so zmeraj zgolj behavioristične narave).

Celoten problem nedoločenosti prevoda sloni na Quineovi filozofiji, ki jo je razvil v članku »Two Dogmas of Empiricism« (W. V. Quine, 1951), kjer je zagovarjal idejo, da so nekateri izrazi, kot so analitičnost, nujnost in sinonimnost (istost pomena) lahko opredeljeni eden z drugim, ne pa s pojmi zunaj te družine izrazov. Na podlagi te ugotovitve Quine pride do zaključka, da »ni analitičnosti, ni nujnosti in ni sinonimnosti« (Soames, 2003, str. 224). Če sinonimnost med izrazi ne obstaja, potem izrazi nimajo pomena – govoriti o tem, da beseda ali stavki kar koli pomenijo torej nima nobenega smisla.

Če se strinjamo z nedoločenostjo prevoda, se moramo strinjati tudi z zaključkom, da niti besede, ki jih uporabljamo sami, nimajo nikakršnega pomena. Zakaj? Ker se poanta nedoločenosti prevoda in primer gavagaja preslika na lasten jezik. Kako naj vemo, da nekdo z »zajec« dejansko misli zajca? Morda nekdo besedo »zajec« uporablja v smislu »časovni segment zajca«. Kako pridemo do pravega pomena? S prevajanjem drugih izrazov, ki jih naš sogovornik uporablja. Tukaj pa ponovno nastopijo vsi Quineovi argumenti, saj bo naš vpogled v referenco sogovornika enak kot naš vpogled v referenco domorodca. Celotna množica podatkov, ki jih bomo pridobili od sogovornika, bo skladna z različnimi in medsebojno neskladnimi prevodi pomena. Kot zaključki Soames, bodo »behavioristični podatki vseh teh prevodov poddoločili prevode, osnovane na njih« (Soames, 2003, str. 240).

Pomen po Quineu torej ne obstaja – to ni radikalna interpretacija Quinea, ampak je splošno sprejeto znotraj filozofije jezika. Searle o nedoločenosti prevoda na primer zapiše:

»Teza o nedoločenosti prevajanja je, da pri vprašanih prevajanja in s tem pomena ne moremo govoriti o tem, ali imamo prav ali narobe. Ne zaradi epistemičnega prepada med dokazi in sklepom, temveč zato, ker ni nobenega dejstva o zadevi, o katerem bi imeli prav ali narobe. /.../ Teza, da poleg dispozicij za verbalno vedenje ni objektivno resničnih pomenov, je bila predpostavljena že na začetku razprave. Quine je že na začetku zavrnil vsakršno sklicevanje na pomene v kakršnem koli psihološkem smislu. To ni bilo nikoli sporno.« (Searle, 1987, str. 127)

Tudi Quine sam sprejema takšno interpretacijo: »V kakšnem smislu sta lahko dva prevoda nekonsistentna? Ne moremo preprosto reči, da imata različna pomena, saj bi to pomenilo obstoj določljivih pomenov. Namesto tega moramo reči, da sta nekonsistentna v smislu, da bo en sistem prevajanja sprejel prevode, ki bi jih drugi sistem zavrnil.« (W. V. Quine, 1986, str. 267) Kontekst, da je nedoločenost prevoda osnovana na filozofiji, ki hkrati zanika tudi pomen izrazov (torej pomen ne obstaja), pa je ključnega pomena za prevodoslovje in za ekvivalenco.

4 Nedoločenost prevoda in ekvivalenca

Argument proti ekvivalenci je zgrajen na Quineovi nedoločenosti prevoda, vendar ta hkrati vodi do neobstoja pomena besed na sploh. To pomeni, da morajo nasprotniki ekvivalenci, če želijo biti dosledni, hkrati zagovarjati tudi tezo, da pomen besed ne obstaja. Pri tem ne gre zgolj za idejo, da bi bil pomen nedostopen ali v nekem smislu subjektiven, ampak da ga preprosto ni. Z drugimi besedami, če je Quineov problem nedoločenosti prevoda dober razlog proti ekvivalenci, potem mora biti tudi dober razlog proti konceptu pomena v prevajanju. Vendar teoretiki prevajanja, vsaj glede na analizirano literaturo, ne verjamejo, da pomena ni, zgolj da ga je v nekem smislu bodisi težko bodisi nemogoče prenesti. Kenny na primer zapiše, da je pomen razumljen kot »kratkotrajen in inherentno nestabilen, visoko subjektiven in vezan na kontekst, in ga je zato nemogoče reproducirati« (Kenny, 2009, str. 96). Vendar, da je pomen kratkotrajen in nestabilen ter vezan na kontekst še ni tako radikalna trditev kot trditev, da ga, kot trdi Quine, sploh ni. Quineova teza po drugi strani tudi ni edina pozicija znotraj filozofije jezika glede tega problema, pravzaprav je ideja o eliminativizmu pomena podobno radikalna tudi v filozofiji, zato ni jasno, zakaj bi v prevodoslovju sledili prav Quineu. Kot zapiše Soames: »Quinov argument o nedoločenosti prevoda ni prepričljiv ugovor našim temeljnim prepričanjem o pomenu in prevodu /.../ Toda dokazno breme je zagotovo na strani tistih, ki nas želijo prepričati, da zavzamemo radikalno skeptičen odnos do naših najosnovnejših in na videz nepogrešljivih jezikovnih prepričanj.« (Soames, 2003, str. 258)

Glede na trenutno stanje znotraj filozofije jezika dokazno breme za zavzetje tako radikalnega prepričanja zagotovo še ni bilo zadoščeno, pa vendar, predpostavimo, da ima Quine prav in da pomena ni. Posledično bi tudi sprejeli tudi tezo o nedoločenosti prevoda. Bi to res pomenilo smrt ekvivalence? Ni popolnoma jasno, zakaj bi takšen zaključek sledil. Spomnimo se, da lahko ekvivalenco uporabimo kot relacijo med besediloma na različnih ravneh. Koller npr. predlaga ekvivalenco na petih različnih ravneh: referenčna oz. denotativna ekvivalenca, konotativna ekvivalenca, besedilno-normativna ekvivalenca, pragmatična ekvivalenca in formalna ekvivalenca (Koller, 1989). Quineov argument bi deloval zgolj kot protiargument referenčni oz. denotativni ekvivalenci in morda tudi konotativni ekvivalenci, ostale tri ravni se lahko obdržijo navkljub nedoločenosti prevoda, saj ne operirajo na ravni pomena. Podobno velja za koncept formalne in dinamične

ekvivalence: formalna operira z referenco, zato ob upoštevanju nedoločenosti prevoda ne bi bila možna, nič pa se ne bi spremenilo za dinamično ekvivalenco, ki se osredotoča na povzročanje istega učinka, ponovno brez zanašanja na pomen besedila: npr. bralci knjige se tako v IJ kot CJ začnejo jokati po branju žalostnega poglavja. Sprejetje Quineovega problema nedoločenosti prevoda torej ne pomeni neuporabnosti ekvivalence, saj se je koncept te razvil v ekvivalence različnih ravni: v najboljšem primeru nedoločenost prevoda onemogoča ekvivalenco, ki v kakršnem koli smislu uporablja referenco in pomen, druge ravni ekvivalence pa ostajajo. Po drugi strani pa je sprejetje nedoločenosti prevoda povezano z hudimi posledicami, saj zahteva eliminacijo pomena, brez katerega si je težko predstavljati kakršno koli jezikoslovno znanost, vključno s prevodoslovjem.

Z drugimi besedami: če sprejmemo tezo nedoločenosti prevoda, potem nekatere oblike ekvivalence niso možne, ohranijo pa se druge oblike ekvivalence – ekvivalenca tako preživi navkljub Quineovi nedoločenosti prevoda. Hkrati za to plačamo visoko ceno, eliminacijo pomena, brez katerega si je težko predstavljati jezikoslovne znanosti. Z ozirom na širši kontekst filozofije jezika pa tudi ni popolnoma jasno, zakaj bi, dokler obstajajo filozofske teorije, ki ohranjajo pomen, ali dokler filozofi jezika ne pridejo vsaj do večinskega konsenza glede resničnosti Quineove teorije, znotraj prevodoslovja sprejeli nedoločenost prevoda in eliminacijo pomena kot temelj, na katerem se gradi prevodoslovna teorija.

Literatura

- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203133590>
- Bregant, J. (2013). Funkcionalizem, računalniki in „kitajska soba“. *Analiza*, 17(3), 67–95.
- Catford, J. C. (1978a). *A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics* (5th imprt). Oxford Univ. Press.
- Catford, J. C. (1978b). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. University Press.
- Davidson, D. (1973). Radical Interpretation. *Dialectica*, 27(3–4), 313–328.
<https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1973.tb00623.x>
- Firth, J. R. (1957). *Papers in Linguistics, 1934-1951*. Oxford University Press.
- Gentzler, E. (2001). *Contemporary Translation Theories*. Multilingual Matters.
- Hawes, J., & Lowering, J. (Režiserji). (2022). Fiasco (No. 5) [Broadcast]. V *Slow Horses*. Apple TV+.
- Hylton, P., & Kemp, G. (2023). Willard Van Orman Quine. V E. N. Zalta & U. Nodelman (Ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023). Metaphysics Research Lab, Stanford University.
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/quine/>
- Kenny, D. (2009). Equivalence. V M. Baker & G. Saldanha (Ur.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (2. izd., str. 96–99). Routledge.

- Koller, W. (1989). Equivalence in Translation Theory. V A. Chesterman (Ur.), *Readings in Translation Theory* (str. 99–104). Oy Finn Lectura Ab.
- Koller, W. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (8., neubearb. Aufl). Francke.
- Kripke, S. A. (1980). *Naming and Necessity*. Harvard University Press.
- Lewis, D. K. (1994). Reduction of Mind. V S. D. Guttenplan (Ur.), *A Companion to the Philosophy of Mind* (str. 412–431). Blackwell. <https://philarchive.org/rec/LEWROM>
- Nida, E. A. (1964). *Towards a Science of Translating*. E. J. Brill.
- Nida, E. A., & Taber, C. R. (2003). *The theory and practice of translation*. Brill.
- Pym, A. (2004). *The moving text: Localization, translation, and distribution*. John Benjamins Pub. Co.
- Pym, A. (2007). European Translation Studies, Une science qui dérange, and Why Equivalence Needn't Be a Dirty Word. *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, 8(1), 153–176. <https://doi.org/10.7202/037200ar>
- Pym, A. (2010). *Translation and text transfer: An essay on the principles of intercultural communication* ([Revised edition]). Intercultural Studies Group.
- Quine, W. V. (1951). Main Trends in Recent Philosophy: Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60(1), 20–43. <https://doi.org/10.2307/2181906>
- Quine, W. V. (1986). Replies. *Synthese*, 19(1/2), 264–322.
- Quine, W. V. (1990). Three Indeterminacies. V Barret & Gibson (Ur.), *Perspectives on Quine* (str. 1–16).
- Quine, W. V. (2008). Posits and Reality. V *Arguing About Knowledge*. Routledge.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and Object*. MIT Press.
- Reiss, K. (1977). Texttypen, Übersetzungstypen und die Beurteilung von Übersetzungen. *Lebende Sprachen*, 22(1–4), 97–100. <https://doi.org/10.1515/les-1977-0143>
- Reiß, K., & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. M. Niemeyer.
- Schäffner, C. (2008). Functional approaches to translation. V M. Baker & G. Saldanha (Ur.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies: Let. Part 2* (str. 115–122). <http://www.routledge.com/books/Routledge-Encyclopedia-of-Translation-Studies-isbn9780415369305>
- Schäffner, C. (2009). Does Translation Hinder Integration? *FORUM. Revue Internationale d'interprétation et de Traduction / International Journal of Interpretation and Translation*, 7(1), 99–122. <https://doi.org/10.1075/forum.7.1.05sch>
- Searle, J. R. (1987). Indeterminacy, Empiricism, and the First Person. *The Journal of Philosophy*, 84(3), 123–146. <https://doi.org/10.2307/2026595>
- Snell-Hornby, M. (1988). *Translation Studies: An integrated approach*. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.38>
- Soames, S. (2003). *Philosophical Analysis in the Twentieth Century, Volume 2: The Age of Meaning*. Princeton University Press.
- Steiner, G. (1998). *After Babel: Aspects of Language and Translation* (Third Edition, Third Edition). Oxford University Press.
- Toury, G. (1980). *In search of a theory of translation*. Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.
- Vermeer, H. J. (2021). Skopos and commission in translational action. V *The Translation Studies Reader* (4. izd.). Routledge.
- Wilss, W. (1977). *Übersetzungswissenschaft: Probleme u. Methoden* (1. Aufl). Klett.

